

УДК 911.3:314.18(477)

університету імені І.І. Мечникова

В. В. Яворська - доцент кафедри економічної і соціальної географії Одеського національного

Вплив індикатора постаріння населення на формування геодемографічного процесу

Роботу виконано на кафедрі економічної і соціальної географії ОНУ ім. І.І. Мечникова

Розглянуто проблему демографічного постаріння населення в регіоні Українського Причорномор'я та його вплив на формування геодемографічного процесу.

Ключові слова: геодемографічний процес, постаріння населення, геодемографічна ситуація, демовідтворення населення.

© Яворська В. В., 2006

Yavors'ka V. V. Influence of Indicator Ageing of the Population on Formation of Geodemographic Process. The problem of demographic ageing of the population in region of the Ukrainian Black Sea Coast and its influence on formation of geodemographic process is considered.

Key words: geodemographic process, ageing of the population, a geodemographic situation, demographic reproduction of the population.

Постановка наукової проблеми і її значення. Однією з важливих складових подолання соціально-економічної кризи в Україні та її окремих регіонах є позитивне вирішення і покращення несприятливої геодемографічної ситуації, яка поглиблюється в часі, призводить до суттєвого погіршення процесу формування трудових ресурсів і ускладнює загальну демографічно-репродуктивну систему населення. Кількісні та якісні параметри населення, його здатність до забезпечення оптимального функціонування суспільства значною мірою визначається геодемографічними процесами, що мають місце в певних територіально-демографічних утвореннях. Постаріння населення - одна з тих необоротних змін, які пов'язані з переходом до нового типу відтворення населення. Масштаби демографічного постаріння й необоротність цього процесу недостатньо усвідомлені в суспільстві. Тому автор вважає доцільним і актуальним вивчення процесів постаріння населення та траєкторію його розвитку в перспективі.

Аналіз досліджень з цієї проблеми. Найбільший внесок у дослідження проблеми демографічного постаріння зробили польський демограф Едвард Россет та французька дослідниця Ж. Боже-Гарньє, стосовно сучасних досліджень з цієї проблематики хотілося б відзначити, що в наукових працях В. С. Стешенко, В. П. Піскунова, Л. В. Чуйко, О. У. Хомри, І. М. Прибиткової, Г. Г. Старо-стенко, М. І. Фащевського, Т. М. Палій, Т. В. Панасенко, І. Рядова, Ф. Д. Заставного та багатьох інших науковців [1-5] детально аналізуються особливості сучасного геодемографічного розвитку України в цілому та окремих її регіонів, обґрунтовуються можливі варіанти подальшої трансформації демографічних процесів.

Мета та завдання - показати основні тенденції і виявити особливості формування сучасної геодемографічної ситуації в регіоні Українського Причорномор'я під впливом існуючої вікової структури, оцінити вплив індикатора постаріння населення на формування трудових ресурсів.

Методи дослідження. Автор роботи дотримувалася позиції, що саме комплексний підхід при дослідженні геодемографічного процесу, тобто синтез методів суспільно-географічної науки з використанням широких можливостей системного аналізу, забезпечить всебічне вивчення об'єкта дослідження в його часовому і просторовому вимірах.

Основний зміст роботи. Індикатор демографічного постаріння населення функціонально характеризує збільшення частки людей похилого віку в загальній чисельності населення. Постаріння населення в будь-якому регіоні викликається зміною в характері його відтворення. Постаріння населення обумовлюється, з одного боку, скороченням числа дітей як наслідок зниження загальної народжуваності ("постаріння з низу"), з другого - зростанням кількості людей похилого віку з причин збільшення середньої тривалості життя ("постаріння зверху") [1,6]. Для сучасного періоду розвитку населення в регіоні Українське Причорномор'я ці обидва чинники діють одночасно з перевагою першого фактору.

Для оцінки ступеня демографічного постаріння населення використовують різні кількісні коефіцієнти, серед яких найчастіше застосовується показник, який обчислюється відношенням числа людей віком понад 60 років до загальної чисельності населення в регіоні (визначається у відсотках).

$$\hat{E}_{ai} = \frac{I_{\geq 60}}{I_{\bar{n}}} \cdot 100\%,$$

де K_{on} – коефіцієнт демографічного постаріння;
 $H_{\geq 60}$ – кількість людей віком понад 60 років;
 H_c – середньорічна чисельність населення в регіоні.

У демографічній літературі використовуються й інші коефіцієнти міри старості (число похилих людей у розрахунку на 100 чол. дорослого віку, число дорослих на 100 чол. похилого віку, число дітей на 100 людей похилого віку тощо).

Запропонована у свій час шкала для оцінки процесу демографічного постаріння французькою дослідницею Ж. Боже-Гарньє і польським демографом Россетом широко застосовується і в наш час.

Згідно з нею середній рівень демографічного постаріння населення визначається показниками 14-16 %, високий - 16-18 %, дуже високий - 18 % і вище. Є й інші шкали для оцінки ступеня постаріння населення.

Стосовно регіону Українського Причорномор'я зазначена шкала для просторового аналізу не може бути застосована. Справа в тому, що майже у всіх адміністративних районах Українського Причорномор'я за станом на 2001 рік ступінь старіння населення занадто високий, і ця обставина вимушує застосовувати іншу, сприйнятливу, шкалу саме для конкретної геодемографічної ситуації УП [6]. У зв'язку з таким положенням у цій роботі для деякого спрощування аналізу тих показників демографічної статистики, якими володів автор, і враховуючи, що взагалі населення регіону Українського Причорномор'я належить до категорії дуже старого населення, прийнята така шкала для характеристики ступенів постаріння населення. Якщо частка людей після працездатного віку в районі становить майже 20 відсотків, таке населення ми назвали умовно помірним ступенем постаріння, при значенні цього коефіцієнта 20,1-22,5 % - населення середнього ступеня постаріння, при значенні 22,6-25 % - населення високого ступеня постаріння, і якщо цей коефіцієнт перевищує 25 % - то такий ступінь ми назвали дуже високим. Ще раз зауважимо, що ця до певної міри умовна шкала ми застосували виключно як методичний інструмент для виділення геодемографічних зон (ареалів) у процесі аналізу просторової диференціації геодемографічного процесу і особливостей геодемографічної обстановки в районі Українського Причорномор'я, де загальна ситуація в цьому відношенні характеризується за станом на 2001 рік як кризова.

На основі аналізу розрахованих нами відповідних показників було побудовано картосхему (рис. 1), яка віддзеркалює саме просторову диференціацію рівня постаріння населення в межах регіону УП. З картосхеми видно, що в межах зазначеного регіону можна виділити декілька геодемографічних зон за значеннями цього індикатора.

Це насамперед депресивна геодемографічна зона північних і центральних адміністративних районів Одеської і північно-західних Миколаївської областей (18 адміністративних районів), де ступінь постаріння населення за станом на 2001 рік характеризується як високий і дуже високий. Райони з високим і дуже високим ступенем постаріння населення розташовані досить компактно і характеризуються найвищими показниками частки похилих людей у загальній структурі населення в районі УП. Тут в цілій низці адміністративних районів питома вага людей післяпрацездатного віку досягає 28-29 % (Кривоозерський, Вознесенський, Первомайський Миколаївської області, а в деяких - перевищує навіть 30 відсотків, наприклад Ананьївський - 31,5 %, Саранський - 33 %, Балтський - 34,2 %, Косовський - 34,5 %). Незначні компактні ареали з подібними показниками виокремлюються (див. рис. 1) і в інших частинах регіону Українського Причорномор'я. Зокрема два таких ареали з високим і дуже високим ступенем постаріння населення можна виділити на півночі Херсонської області (по 3 райони) і в південно-західній частині Одещини (Саратський і Татарбунарський райони). Щодо останнього, то треба зауважити, що в межиріччі Дністра і Дунаю демографічна ситуація завжди була більш сприятливою в порівнянні з іншими частинами УП. Наявність тут 2-х районів із високим ступенем постаріння населення за станом на 2001 р. почала спостерігатися лише в останні 2 роки, і тому цей факт слід вважати нехарактерним для всієї цієї зони. Водночас можна зробити висновок, що навіть у цій відносно сприятливій геодемографічній зоні вже почали спостерігатися деякі депресивні соціально-геодемографічні процеси, які свідчать про повсюдне в УП поширення кризових явищ у справі демовідтворення населення.

Другу, найбільш сприятливу в УП у цьому відношенні, геодемографічну зону (термін "сприятливу" вживається тут деякою мірою умовно) можна виділити в Приморській смузі всіх трьох обласних регіонів УП (12 районів із загальної їх кількості 19, які утворюють Приморську, фасадну зону УП). Ми віднесли ступінь постаріння населення в цьому територіальному утворенні до категорії помірного. Тут частка людей після працездатного віку в загальній структурі населення у середньому не перевищує 20 %, а в окремих районах цей показник значно нижчий: Біляївський - 17%, Комінтернівський - 16,8%, Овідіопольський - 15,6%. Приморська смуга регіону УП взагалі характеризується більш сприятливими геодемографічними ознаками.

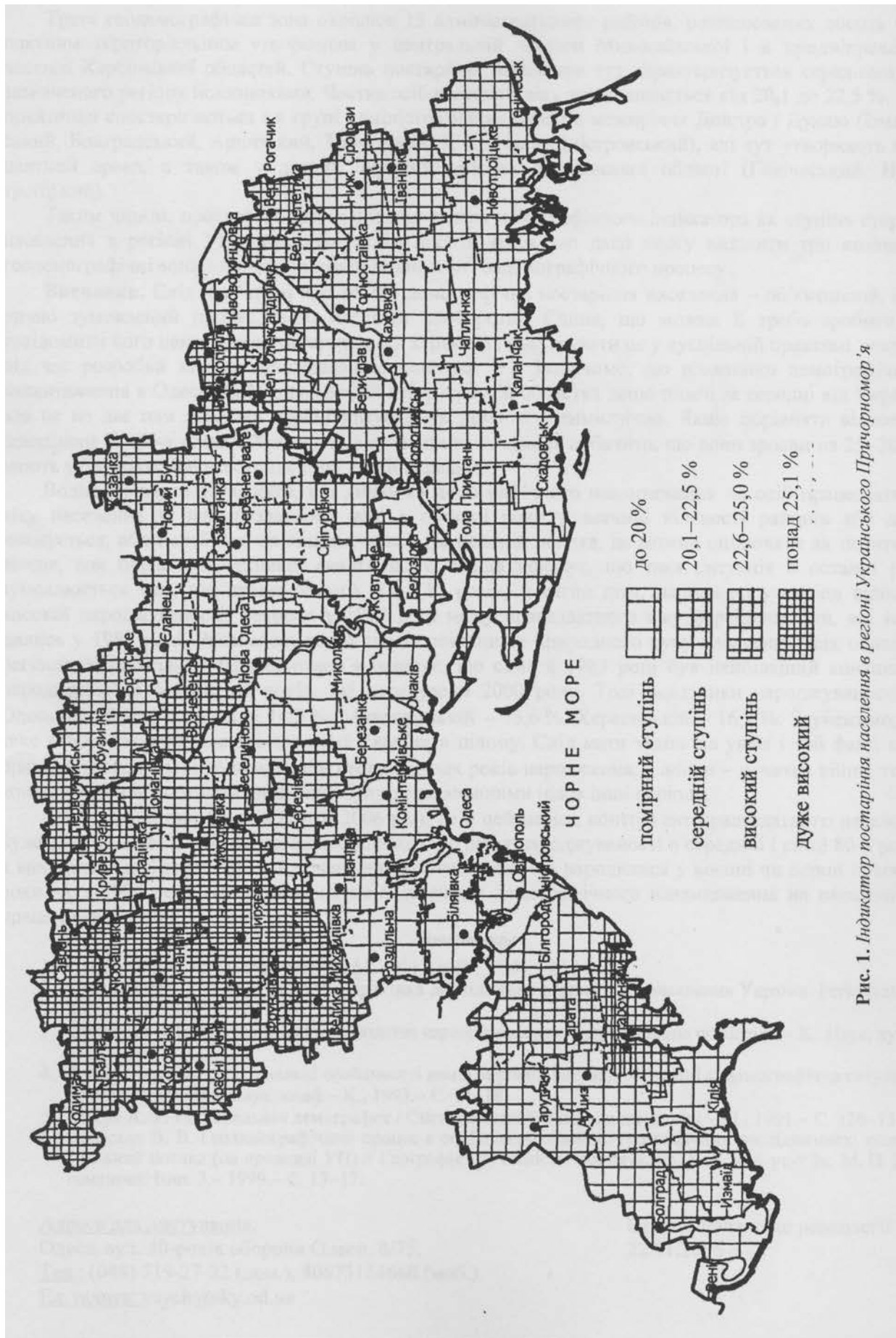

Рис. 1. Індикатор постаріння населення в регіоні Українського Причорномор'я

У Третя геодемографічна зона охоплює 13 адміністративних районів, розташованих досить компактним територіальним утворенням у центральній частині Миколаївської і в придніпровській частині Херсонської областей. Ступінь постаріння населення тут характеризується середніми для зазначеного регіону показниками. Частка осіб похилого віку тут коливається від 20,1 до 22,5 %. Такі показники спостерігаються і в групі адміністративних районів межиріччя Дністра і Дунаю (Ізмаїльський, Белградський, Арцизький, Тарутинський, Білгород-Дністровський), які тут утворюють компактний ареал, а також у деяких окремих районах Херсонської області (Генічеський, Ново-троїцький).

Таким чином, просторова диференціація такого демографічного індикатора як ступінь старості населення в регіоні УП прослідковується досить чітко, що дало змогу виділити три компактні геодемографічні зони з однотипними показниками геодемографічного процесу.

Висновки. Слід пам'ятати про те, що демографічне постаріння населення - об'єктивний, історично зумовлений процес, його наслідки необоротні. Єдине, що можна й треба зробити, це усвідомити його неминучість та історичний характер і враховувати це у суспільній практиці, зокрема під час розробки заходів демографічної політики [1]. Зазначимо, що показники демографічного навантаження в Одеській, Миколаївській і Херсонській областях дещо нижчі за середні від України, але це не дає нам підстави характеризувати їх занадто оптимістично. Якщо порівняти відповідні показники 50-60-х років ХХ століття з сучасними, то можна побачити, що вони зросли на 25-30 % і мають у багатьох районах тенденцію до збільшення.

Водночас варто зауважити, що динаміка демографічного навантаження на осіб працездатного віку населення у непрацездатному віці в останні роки у значній кількості районів або дещо знижується, або перебуває на сталому рівні. На перший погляд, це можна оцінювати як позитивне явище, але більш поглиблений аналіз цього явища показує, що така ситуація в останні роки зумовлюється тим, що працездатного віку (16 років) досягли діти, народжені у період відносно високої народжуваності. Зокрема у 1999 році межу працездатного віку перейшли діти, які народились у 1983 році. Ретроспективний аналіз показників природного руху населення всіх обласних регіонів Українського Причорномор'я показує, що саме в 1983 році був найбільший контингент народжених за останні 40 років, які передували 2000 року. Тоді показники народжуваності по Одеській області становили 14,5 %, Миколаївській - 15,6 %, Херсонській - 16,3 %. Зауважимо, що таке явище спостерігалось і для всієї України в цілому. Слід мати також на увазі і той факт, що з працездатного віку виходили особи передвоєнних років народження, а жінки - початку війни, тобто контингенти цієї категорії населення були дещо меншими ніж в інші періоди.

Щодо наступних 5 років (2001-2006 рр.), то в цей період контингент працездатного населення буде збільшуватись за рахунок відносно високого рівня народжуваності в середині і кінці 80-х років, а виходити з цієї групи будуть нечисленні контингенти, які народилися у воєнні чи перші повоєнні роки. А з 2006 року очікується значне збільшення демографічного навантаження на населення у працездатному віці.

Література

1. Прибиткова І. М. Основи демографії.- К.: АртЕК, 1995 - 254 с.
2. Старостенко Г. Г. Методологія і практика дослідження відтворення населення України. Регіональний аспект,- К., 1997.- 320 с.
3. Стешенко В. С. Изучение воспроизводства народонаселения. Теоретические проблемы,- К.: Наук, думка, 1981,- 326 с.
4. Фашевський М. І. Регіональні особливості демографічної ситуації в Україні // Демографічна ситуація в Україні: Матеріали наук, конф.- К., 1993,- С. 14-18.
5. Хомра А. У. Региональная демография / Система знаний о народонаселении,- М., 1991,- С. 126-132.
6. Яворська В. В. Геодемографічний процес в соціально-економіко-географічних дослідженнях: концептуальний погляд (на прикладі УП) // Географія і сучасність: 36. наук. пр. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Вип. 2,- 1999,- С. 13-17.

Адреса для листування:

Одеса, вул. 40-років оборони Одеси, 8/75.
Тел.: (0481 719-27-22 (дом.), 80673154660 (моб.).
Ел. пошта: vsyach@sky.od.ua

Статтю подано до редколегії
22.01.2006 р.